

BOTIRXON AKRAMOV TALQINIDA ALISHER NAVOIY BAYTLARINING MA'NO KO'PQATLAMLILIGI: "FASOHAT MULKINING SOHIBQIRONI" MONOGRAFIYASINING BIRINCHI MAQOLATI ASOSIDA

G'oziyeva Mohidil

*Qo'qon davlat universiteti, O'zbek tili va adabiyoti
yo'nalishi 1-bosqich magistranti*

Annotatsiya: Maqolada Botirxon Akramovning "Fasohat mulkining sohibqironi" monografiyasidagi "Ruhul-Quds «ravon aylagan» qalam" nomli birinchi maqolatida Alisher Navoiy baytlarining ma'no ko'pqatlamliligini ochish usullari tahlil qilinadi. Xususan, "iyhom" va "xosa ma'ni" tushunchalari Akramov sharhlagan baytlar misolida ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda matniy, germeneytik va qiyosiy-tahliliy metodlardan foydalaniladi. Tahlil natijasida Akramov bayt mazmunini faqat lug'aviy izoh bilan cheklamasdan, so'zning kontekstual imkoniyatlari, obrazlar o'rtasidagi munosabat va lirik qahramon ruhiyati orqali kengaytirishi ko'rsatiladi. Maqola xulosalari olimning matn talqini usulini tavsiflashga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Botirxon Akramov, Alisher Navoiy, navoiyshunoslik, matn talqini, iyhom, xosa ma'ni, poetik tahlil.

Abstract. This article examines how Botirxon Akramov interprets the semantic multilayering of Alisher Navoi's couplets in the first section, "Ruhul-Quds 'Ravon aylagan' qalam," of his monograph "Fasohat mulkining sohibqironi." The concepts of iyham and khosa ma'ni are considered through selected couplets discussed by Akramov. Textual, hermeneutic, and comparative-analytical methods are applied. The analysis shows that Akramov goes beyond lexical explanation and interprets poetic meaning through contextual wordplay, relations between images, and the lyrical speaker's emotional state.

Keywords: Botirxon Akramov, Alisher Navoi, Navoi studies, text interpretation, iyham, khosa ma'ni, poetic analysis.

Аннотация. В статье анализируются способы раскрытия многослойности смысла стихотворных бейтов Алишера Навои в первой статье «Рухул-Кудс «равон айлаган» калам» монографии Ботирхона Акрамова «Фасохат мулкининг сохибқирони». На примере интерпретации бейтов рассматриваются понятия «ийхом» и «хоса маъни». Используются текстологический, герменевтический и сравнительно-аналитический методы. Показано, что Акрамов раскрывает смысл текста не только посредством словарного толкования, но и через контекстуальные возможности слова, взаимосвязь образов и психологическое состояние лирического героя.

Ключевые слова: Ботирхон Акрамов, Алишер Навои, навоиведение, интерпретация текста, ийхом, хоса маъни, поэтический анализ.

KIRISH

Mumtoz adabiy matnni o'rganishda baytning lug'aviy mazmunini aniqlash bilan bir qatorda, undagi ko'chma ma'no, so'z o'yini, obrazlar munosabati va lirik kechinmaning badiiy ifodasini ham hisobga olish zarur. Alisher Navoiy she'riyatida bir so'z yoki birikmaning bir necha ma'noda anglashilishi baytning estetik ta'sirini kuchaytiradigan vositalardan biridir. Bunday matnlarni sharhlash tadqiqotchidan til, poetik san'at va badiiy kontekstni birgalikda ko'rishni talab qiladi.

Maqolaning ma'naviy-ma'rifiy jihati O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni bilan tasdiqlangan 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi bilan bog'liq. Strategiyaning V ustuvor yo'nalishi "Ma'naviy taraqqiyotni ta'minlash va sohani yangi bosqichga olib chiqish" deb nomlangan. Ushbu yo'nalish doirasida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni asrab-avaylash, ilmiy va madaniy merosni o'rganish hamda ma'rifiy ishlarni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi [6]. Botirxon Akramovning Navoiy baytlarini batafsil sharhlash tajribasini ilmiy asosda o'rganish mazkur yo'nalish bilan mazmunan hamohangdir. Bu bog'liqlik strategiyani bevosita adabiy tahlilga tatbiq etish emas, balki mumtoz adabiy merosni ilmiy o'rganishning ma'rifiy ahamiyatini ko'rsatishdir.

Botirxon Akramovning "Fasohat mulkinging sohibqironi" monografiyasi Navoiy she'riyatidagi badiiy ma'no va so'z san'atlarini izohlashga bag'ishlangan tadqiqotlardan biridir. Olimning hayoti va ilmiy faoliyatiga oid ma'lumotlar elektron portalda ham jamlangan [5]. Monografiyaning birinchi maqolati "Ruhul-Quds «ravon aylagan» qalam" deb nomlanib, unda, jumladan, "xosa ma'ni" va "iyhom" tushunchalari Navoiy baytlari asosida sharhlanadi [1]. Akramov talqinining o'ziga xos jihati shundaki, u poetik san'at nomini aytilish bilan cheklanmay, uning bayt mazmunida qanday ishlashini batafsil ochishga intiladi.

Mavzuning dolzarbligi Botirxon Akramovning ilmiy merosini alohida matnlar va sharhlash amallari asosida o'rganish zarurati bilan belgilanadi. Muqaddas Saidakbarova Akramovning Navoiy ijodini tahlil etishda shakl ortidagi mohiyatga e'tibor qaratishi va matn mazmunini o'ziga xos uslubda sharhlashini qayd etadi [2]. Mazkur maqola umumiy tavsifdan ko'ra, birinchi maqolatidagi konkret baytlar tahlili orqali ushbu fikrni tekshirishga qaratiladi.

Tadqiqotning o'rganilganlik darajasi. Asosiy birlamchi manba sifatida Akramov monografiyasining birinchi maqolati olindi. Saidakbarovanning "Botirxon Akramov – navoiyshunos" maqolasi olimning ilmiy faoliyati va talqin uslubini tavsiflovchi ikkilamchi manba vazifasini bajaradi. Botirxon Akramovning rasmiy elektron portalida monografiya maqolatlari alohida berilgani ham matnni bevosita tekshirish imkonini beradi [1; 3; 4]. Mazkur kichik tadqiqot doirasida Akramovning barcha asarlari yoki butun navoiyshunoslik tarixiga to'liq sharh berish maqsad qilinmaydi.

Tadqiqot maqsadi — "Fasohat mulkinging sohibqironi" monografiyasining birinchi maqolatida Navoiy baytlarining ma'no ko'pqatlamliligi qanday ochilganini aniqlash va Akramov talqinining ayrim uslubiy xususiyatlarini ko'rsatish.

Maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: 1) birinchi maqolatidagi "iyhom" va "xosa ma'ni"ga doir sharhlarni aniqlash; 2) tanlangan baytlarda so'zlarning kontekstual ma'nolarini tahlil qilish; 3) Akramovning bayt mazmunini obraz va ruhiy

holat bilan bog'lash usulini tavsiflash; 4) olingan kuzatishlarning ilmiy-ma'rifiy ahamiyatini belgilash.

Tadqiqot obyekti — Botirxon Akramovning “Fasohat mulkining sohibqironi” monografiyasidagi “Ruhul-Quds «ravon aylagan» qalam” maqolati. Tadqiqot predmeti — mazkur maqolatda Navoiy baytlarining ko'pqatlamli ma'nosini ochish, poetik san'atlarni izohlash va matnni talqin qilish usullari. Ilmiy yangilik maqolatdan tanlangan misollar asosida Akramov talqinining uch ko'rinishini — omonim so'zlar imkoniyatini ochish, obrazlar zanjirini sharhlash hamda poetik tushunchani estetik-axloqiy mazmun bilan bog'lashni bir tizimda tavsiflashga urinishdan iborat.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Maqolada matniy tahlil, germeneytik tahlil va qiyosiy-tahliliy metodlar qo'llanildi. Matniy tahlil orqali Akramov sharhlagan baytlar va ularning atrofidagi izohlar o'rganildi. Germaneytik yondashuv bayt ma'nosini alohida so'zning lug'aviy izohi bilan cheklamasdan, kontekst, obraz va lirik kechinma bilan birgalikda ko'rib chiqishga imkon berdi. Qiyosiy-tahliliy metod esa Akramovning matnga yo'naltirilgan kuzatishlarini Saidakbarovanning olim uslubi haqidagi umumiy xulosalari bilan solishtirish uchun ishlatildi [1; 2].

Tahlil materiallari Akramovning elektron shaklda e'lon qilingan birinchi maqolati matnidano olindi. Elektron matnda bosma nashr sahifalari ko'rsatilmagan o'rinlarda sahifa raqami sun'iy ravishda berilmadi; havolalar maqolat nomi va manba nomi orqali ko'rsatildi. Shu sababli yakuniy nashrga topshirishdan oldin iqtiboslarning sahifalarini 1991-yilgi bosma nusxa bilan solishtirish tavsiya etiladi.

NATIJALAR

1. “Iyhom” san'atida ma'no imkoniyatlarini ochish. Akramov “xosa ma'ni” va “iyhom” haqida fikr yuritarkan, Navoiy keltirgan “Agar xosa ma'ni, gar iyhom erur, / Oning kunda yuz bayti halvom erur...” baytini sharhning nazariy nuqtasi sifatida oladi [1]. Muallif “xosa ma'ni” va “iyhom”ni murakkab she'riy san'atlar qatorida ko'rsatadi va ularning mohiyatini keyingi misollar orqali izohlaydi. Demak, tushuncha faqat ta'rif tarzida emas, amaliy tahlil yordamida ochiladi.

Buning yaqqol namunasi quyidagi baytdir:

“Bosh qo'yay dedim ayog'i tufrog'iga, dedi: qo'y, / Bo'sa istab la'li rangin so'rsam erdi, dedi: ol.” [1]

Akramov bu baytda “qo'y” va “ol” so'zlarini tajnisli, ya'ni omonimlik xususiyatiga ega birliklar sifatida ko'rib, har birining ikki ma'no qirrasini ajratadi. Birinchi misrada “qo'y” so'zi oshiqning bosh qo'yish istagiga berilgan rad javobi sifatida anglashilishi mumkin; shu bilan birga, u harakatni amalga oshirishga ruxsat ma'nosini ham yuzaga chiqaradi. Ikkinchi misradagi “ol” esa rangni yoki labni so'rash bilan bog'liq oddiy javob sifatida ham, bo'saga ruxsat berish mazmunida ham talqin qilinadi. Shu tariqa bir xil nutqiy shakl turlicha vaziyatni yuzaga keltiradi.

Akramovning sharhi ikki ma'no imkoniyatini sanab o'tish bilangina tugamaydi. U har bir talqinni oshiq va ma'shuqa o'rtasidagi munosabat, oshiqning hayo va jur'ati, ma'shuqaning munosabati bilan bog'laydi. Bir talqinda ma'shuqa beparvo va rad etuvchi ko'rinishda bo'lsa, ikkinchisida oshiqning sadoqati va sabrini anglagan, uning istagiga rozilik bildirishi mumkin bo'lgan obraz sifatida namoyon bo'ladi [1]. Badiiy

ma'no shu sababli faqat so'zning lug'aviy doirasida emas, obrazlararo munosabatda ham shakllanadi.

Bu misoldan kelib chiqadigan kuzatish shuki, Akramov iyyomni tayyor termin bilan belgilashdan ko'ra, o'quvchini talqinning ichki mexanizmiga olib kiradi: avval so'zning ikki ma'nosi ajratiladi, so'ng har bir ma'no muayyan vaziyatga joylashtirilib, lirik munosabatdagi farq ko'rsatiladi. Bu usul baytning estetik ta'sirini yuzaga keltiruvchi omillarni ko'rinadigan qiladi.

2. "Xosa ma'ni" va obrazlar zanjiri. Ikkinchi misol sifatida Akramov quyidagi baytni sharhlaydi:

"Qading xajrida yuz devor o'za qo'y dum chu za'fimdin, / Chekildi bir alif har qatra ashkimdin nishon anda." [1]

Akramov bu baytda hijron holati, oshiqning zaiflashuvi va ko'z yoshlarining devor yuzida iz qoldirishi o'rtasidagi tasviriy bog'lanishni izohlaydi. Uning sharhida devorga yuz qo'yish, ko'z yoshining tomishi va "bir alif" shaklining ko'rinishi ketma-ket obrazlar sifatida talqin qilinadi. "Alif" harfi mahbubaning tik qomatini eslatadigan vizual belgiga aylanadi; ko'z yoshi esa faqat qayg'u ifodasi emas, obrazning paydo bo'lish vositasi sifatida qatnashadi [1].

Mazkur tahlilda "xosa ma'ni"ning o'ziga xosligi kutilmagan, lekin matn ichida asoslanadigan nisbat orqali yuzaga chiqadi. Akramov baytni faqat "oshiq yig'laydi" tarzida qisqa mazmunlashtirmaydi. U harakat, jismoniy holat, ko'z yoshi va harf shaklini bir-biriga bog'lab, tasvirning qanday qurilganini ko'rsatadi. Natijada baytning mazmuni hissiy holat bayonidan ko'ra murakkabroq poetik manzaraga aylanadi.

3. Poetik mezon va badiiy baholash. Birinchi maqolatda Akramov "Sarvni netsun Navoiy bor ekanda qomating, / Bo'lsa mavzun, boqmagay tab' ahli nomavzun sari" baytiga ham murojaat qiladi [1]. Sharhda "mavzun" va "nomavzun" qarama-qarshiligi faqat tashqi qiyos emas, balki badiiy mezon va estetik did bilan bog'liq tushuncha sifatida ochiladi. Akramovning talqinida "tab' ahli"ning vazn va uyg'unlikni farqlashi she'riy baholashning muhim sharti bo'lib ko'rinadi.

Bu misol birinchi maqolatida poetik san'at tahlili she'rning ichki mexanizmini ko'rsatish bilan birga, she'riyatni baholash mezonlari haqidagi mulohazaga ham aylanishini ko'rsatadi. Shunday qilib, Akramov tahlilida ma'no qatlamlari uch yo'l bilan ochiladi: so'zning omonimlik imkoniyati; tasviriy obrazlarning ketma-ketligi; poetik tushunchalarning estetik baholash bilan aloqasi.

MUHOKAMA

Keltirilgan misollar Akramovning sharhlash usulini uch jihatdan tavsiflash imkonini beradi. Birinchidan, u terminni baytga tashqaridan qo'llash bilan cheklanmaydi, balki "iyyom" yoki "xosa ma'ni"ning matnda qanday hosil bo'lishini ko'rsatadi. Ikkinchidan, so'zning ma'nosini lirik vaziyatdan ajratmaydi: "qo'y" va "ol" so'zlari oshiq-ma'shuqa munosabatidagi turli ehtimollar bilan bog'langan. Uchinchidan, baytdagi tashbeh va shakliy belgilarni ruhiy kechinma bilan birga o'qiydi; "alif" obrazi shu yondashuvning misolidir.

Muqaddas Saidakbarova Akramovning ilmiy tahlilida shakl ortidagi mohiyatga e'tibor berilishini, matnning asl mazmuniga munosabat uning tadqiqotlaridagi muhim xususiyatlardan biri ekanini ta'kidlaydi [2]. Ushbu maqoladagi misollar mazkur umumiy kuzatishni aniq matn darajasida ko'rsatadi: Akramov shakliy hodisani —

omonimlik, harf shakli yoki qarama-qarshi tushunchani — ma’no hosil bo‘lishining faol omili sifatida sharhlaydi. Biroq uchta bayt asosida uning barcha tadqiqotlariga xos universal metodologik qoida belgilash mumkin emas; xulosa faqat o‘rganilgan maqolat doirasida amal qiladi.

XULOSA

Tahlil natijasida “Fasohat mulkingning sohibqironi” monografiyasining birinchi maqolatida Botirxon Akramov Navoiy baytlaridagi ma’no ko‘pqatlamlilikini bir necha usulda ochishi aniqlandi. “Qo‘y” va “ol” so‘zlariga bag‘ishlangan sharhda omonimlikning ikki xil lirik vaziyat yaratishi ko‘rsatiladi. “Qading xajrida...” baytida obrazlar zanjiri va “alif” harfining shakliy o‘xshashligi orqali tasvirning ichki qurilishi ochiladi. “Sarvni netsun...” baytida esa poetik tushunchalar estetik mezon va badiiy did masalasi bilan bog‘lanadi.

O‘rganilgan misollar Akramov talqinida matnning shakliy xususiyatlari mazmunni ochishga xizmat qiluvchi vosita sifatida qaralishini ko‘rsatadi. Uning sharhlash usulida so‘z ma’nosi, obraz, lirik vaziyat va estetik xulosa bir-biridan ajratilmaydi. Shu bilan birga, ushbu xulosalar monografiyaning birinchi maqolatidan olingan cheklangan materialga taalluqli; Akramov ilmiy merosining umumiy metodologiyasini to‘liq tavsiflash uchun boshqa maqolatlar va monografiyalarni ham qiyosiy o‘rganish zarur.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati shundaki, tanlangan tahlil namunalaridan mumtoz she’riyatni o‘qitish, poetik san’atlarni izohlash va ilmiy matn tahlili mashg‘ulotlarida foydalanish mumkin. Kelgusidagi izlanishda birinchi maqolatidagi boshqa baytlarni ham shu mezonlar asosida tasniflash hamda Akramovning “Ilohiyga munojot-u tazarrular” maqolati bilan qiyoslash tadqiqot natijalarini kengaytiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Akramov, Botirxon. Fasohat mulkingning sohibqironi. Toshkent: O‘zbekiston, 1991. Elektron matn: “Ruhul-Quds «ravon aylagan» qalam” (1-maqolat). <https://botirxonakram.uz/article/2> (murojaat sanasi: 21.10.2026).
2. Saidakbarova, Muqaddas. Botirxon Akramov – navoiyshunos. 286–294-betlar. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14804895>.
3. Akramov, Botirxon. “Ruhul-Quds «ravon aylagan» qalam”. Botirxon Akram elektron portali, 1-maqolat. <https://botirxonakram.uz/article/2> (murojaat sanasi: 21.10.2026).
4. Akramov, Botirxon. “Ilohiyga munojot-u tazarrular”. Botirxon Akram elektron portali, 2-maqolat. <https://botirxonakram.uz/article/3> (murojaat sanasi: 21.10.2026).
5. Botirxon Akram elektron portali. “Olim haqida”. <https://botirxonakram.uz/about> (murojaat sanasi: 21.10.2026).
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni. “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”. <https://lex.uz/uz/docs/-5841063>.